

Ach, die winters in Zaltbommel!

Karl Marx en Nederland

Karl Marx werd 200 jaar geleden geboren in Trier. Zijn grote theoretische werken over economie en maatschappij schreef hij in Brussel en Londen, maar hij bracht ook vele gelukkige uren door in Zaltbommel. Wat trok hem daar zo? **Joost Vermeulen** citeert uit Marx' brieven en wandelt door Trier aan de vooravond van de grote herdenking.

De Haarlemse uitgeverij Tjeenk Willink vond in 1879 Karl Marx wel iemand om aandacht aan te besteden. In haar reeks korte biografieën van beroemde tijdgenoten wijdde ze een boekje aan de schrijver van werken als *Het Communisme Manifest* (1847) en *Het Kapitaal* (waarvan het eerste deel drie jaar eerder was verschenen). Het boekje van Tjeenk Willink was de eerste bibliografische schets van Marx in Nederland; de auteur was Arnold Kerdijk, een journalist en progressief-liberale politicus. Hij vermeldt in een voetnoot: 'Misschien is het slechts weinigen bekend, dat een onzer meest geziene advocaten en de echtenotes van twee predikanten der hervormde kerk in ons vaderland tot de nog levende bloedverwanten van Marx behoren.' Kerdijk noemt hen niet bij naam, maar hij heeft het over August Philips en Nanette Roodhuizen-Philips (kinderen van een zuster van Marx' moeder) en Nanette van Anrooy-Presburg (dochter van een broer van Marx' moeder).

Die moeder was Henriëtte Presburg,

geboren in Nijmegen in het gezin van

een rijke Joodse textielhandelaar en

getrouwdd met de Duitser Herschel/

Heinrich Marx. Over de Nederlandse

Zaltbommel in de 19de eeuw, met de iconische spitsloze grote kerk. De arbeiders zijn bezig aan de spoorbrug over de Maal. Marx zou de werkzaamheden gezien kunnen hebben. De brug kwam gereed in 1869. Het staande portret is uit 1861, de tekening is van student Karl Marx in Bonn (1835-6), door Heinrich Rosbach (Stadtmuseum Simeonstift Trier).

De onbekendheid in Nederland over haar vaders band met het land van zijn Nederlandse verwant.

moeder wekte ook verbazing bij Marx' dochter Eleanor. Toen geestverwant Franc van der Goes bij de tienjarige herdenking van de sterfdag van Marx in 1893 een artikel over zijn vroege jaren publiceerde, becommentarieerde Eleanor dat uitvoerig. Ze was zelf ook actief in de socialistische beweging en stuurde Van der Goes een lange brief over haar vaders Nederlandse familiebanden; ze

kennelijk toch het Nederlands goed. Dit was ongetwijfeld te danken aan zijn moeder. Van Henriëtte Presburg is bekend dat ze haar hele leven Nederlands is blijven spreken. Haar man Herschel Marx ging zich Heinrich noemen nadat hij zich rond 1820 liet dopen. Dit had vooral een praktische reden. Als Joodse advocaat kon hij niet toegelaten worden tot het hof van beroep in Trier. Ook de vier kinderen en als laatste Henriëtte zijn gedoopt.

familieleden en over Marx' meer dan bijzondere band met Zaltbommel, waar een groot deel van deze tak van zijn familie woonde, vermeldt Kerdijk in zijn biografische schets verder niets. Ook veel latere historici en Marxbiografen geven maar heel weinig informatie over Marx' liefde voor Nederland en zijn Nederlandse verwant.

Zaltbommel. Zij waren de grootouders van de stichters van de Philipsfabrieken, Anton en Gerard. Marx verblijft tot de dood van zijn oom Lion, in 1866, regelmatig in de grote woning van de familie Philips aan de Markt te Zaltbommel. En die bezoeven dienden niet alleen maar om, zoals veel biografen en historici hebben beweerd, bij zijn rijke familieleden geld los te peuteren. Karl koesterde een diep en oprecht respect voor zijn ruim twintig jaar oudere oom en stak dit niet onder stoel of banken, zo blijkt uit een brief die hij oom Lion stuurde na een blijkbaar zeer geslaagd bezoek aan Zaltbommel:

Beste oom

In de eerste plaats moet ik je dank zeggen voor de grote gastvrijheid die jij mij weer toont hebt en de fijne tijd die ik in jullie huis heb doorgebracht. Om niet in verdenking te komen dat ik vlei, wil ik alleen maar in het voorbij gaan aanduiden wat voor een genot het voor mij was om om te gaan met een man van jouw ervaring, die enerzijds zo humaan

zonder vooroordeel en origineel naar het reilen en zeilen van de wereld kijkt en die anderzijds het vuur en de onstuigmeldheid van de jeugd heeft bewaard (citatien van Marx' vertaalde brieven uit Jan Gielkens, *Was ik maar weer in Bonn! Marx en zijn Nederlandse verwanden*, IISG, 1997). Marx kwam overigens ook graag in Zalt-

Met zoon Karl sprak zij vermoedelijk een mengeling van Nederlands, Duits en een vleugje Jiddisch. Het meest contact had Marx in Nederland met de familie van zijn moeders zus Sophie Presburg. Zij was getrouwdd met de rijke Nederlandse tabakshandelaar en belegger Lion Philips en woonde met hem in vermelde en passant dat hij 'perfect Nederlands las en verstand maar het niet zo goed sprak.'

De familie Philips aan de Markt in Zaltbommel

Marx werd op 5 mei in 1818 in Trier geboren en woonde het grootste deel van zijn leven in Engeland, maar beheerde

Etalage van cultuurboekhandel Ile de ré in de Brückenstrasse te Trier met onder andere Das Kapital-spaarpotten: een minibijsute van Marx. De winkelgenaar heeft mutsjes over de geldgeld gezet. (gefotografeerd met toestemming).

me niet meer kon geven. De oude man had geen idee van de gemoedstoestand waarin ik hem verliet. In opersie wanhoop keerde ik naar huis terug.

De winter in Bommel

Ondanks deze spanningen bleef hij het stadje aan de Waal bezoeken. En ook uit die periode zijn er brieven en gebeurtenissen waaruit zijn genegenheid voor zijn Hollandse verwant blijkt.

Zo bracht hij de winter van 1862-1863 deels door in Zaltbommel. Een plotselinge aanval van (vermoedelijk) ischemias en verschrikkelijke steenpuisten dwongen hem tot dit onverwacht lange verblijf, maar uit de brieven die hij zelf, Lion en Nanette aan Jenny in Engeland stuurdelen, blijkt dat het gedwongen oponthoud niet als al te dramatisch werd opgevat. Marx werkte ondanks zijn fysieke toestand ook gestaag door aan zijn studie voor wat later *Het Kapitaal* zou worden.

In 1863 overleed uiteindelijk zijn moeder Henriette en kreeg Marx de beschikking over het restant van zijn erfenis. De hoogte ervan viel hem erg tegen maar die was toch voldoende voor enige financiële armslag. Niet langer ging elk bezoek aan Zaltbommel gepaard met geldvragen.

De warme band met zijn Nederlandse familie en met name met Zaltbommel blijkt nog wel het best uit het slot van een brief die hij in de extreem koude winter van 1863-1864 vanuit Londen aan zijn familie schreef, terugkijkend op de lange logeerpartij: 'Ach, hoe vrolijk was het vorig jaar om deze tijd.' Hij besluit met dezelfde woorden die hij in 1861 in een brief aan Nanette ook gebruikte: 'Ik wou soms dat ik weer in Bommel was.'

Joost Vermeulen is journalist.

VERDER LEZEN
► Francis Wheen, *Marx, een biografie*, De Bezige Bij, 2000

werkaam als journalist en druk bezig met zijn politieke en historisch-economische studies, kreeg na elk bezoek een bescheiden bedrag mee. Maar in 1850 belande hij als balling in Londen omdat hij als 'opruler' na de revolutie van 1848 in zijn geboorteland noch in België en Frankrijk meer welkom was. Hij was immiddels getrouwd (met Jenny von Westphalen), had een gezin met jonge kinderen en nauwelijks inkomen.

Zijn financiële situatie werd zo slecht dat hij toch probeerde om zijn oom te vermurwen hem een extra bedrag uit te keren, als voorschot op de erfenis. Dit deed hij met een bezwaard gemoed, gezien zijn bekentenis in een brief aan zijn vriend Friedrich Engels: 'Ik heb mij als een bedelaar in Zaltbommel moeten melden.' Zijn poging mislukte echter omdat toen hij in Zaltbommel aankwam Lion net voor een zakkenreis naar België was vertrokken en enige weken zou wegbleven. Karl vertrok zonder geld.

Enkele maanden later stuurde hij zijn hoogzwangere vrouw naar Nederland met hetzelfde verzoek, maar ook zij ging bot. Vak voor ze onverrichterake naar Londen terugkeerde, schreef Jenny aan haar man:

Oom Lion, vanwege de negatieve effecten van de revoluties op zijn zaken en die van zijn zoons, boos op revolutie en revolutionairen, was hij alle gevoel

Trier: centrum van de wereldwijde Marxherdenking

Karl Marx was zijn hele leven afhankelijk van financiële steun van anderen

voor humor kwijt. Hij wees alle hulp af, stoppte me bij het afscheid een cadeau voor mijn jongste kind in de hand en ik zag dat het hem zwaar viel dat hij

bommel vanwege zijn nichtje Nanette, de dochter van Lion en Sophie. Met haar maakte hij lange wandelingen langs de Waal en op koude winteravonden las hij haar voor uit zijn eigen werk. Karl en Nanette schreven elkaar tussen 1853 (Nanette was toen 18) en het jaar van Marx' dood in 1883 vele tientallen brieven.

*Mijn lieve nichtje
Ik hoop dat je mijn brief
dank te onthouden. Nu
mijn kleine heks hoe
denk je voor een der-
gelijk gedrag te verant-
woorden; wist je niet dat
een hele menigte filisters
mij omringen en dat een
half leger van oudbakken
schoonheden en afzichteli-
jike blauwkuksen hun best
deden om mij te vormen tot
een ezel? Was het niet jouw
taak mij te redden [...] Maar
genoeg van dit soort zotigheden,
in oprechte, volstrekte ernst ik ben
helemaal; je dolende ridder Charles
Marx.*

Hoewel sommige brieven net als deze een harstochtelijke toon hebben, en Marx zeker gevoelig was voor vrouwelijk schoon, zijn er geen bewijzen dat zijn verhouding met Nanette meer was dan platonisch.

Geld voor 'zoon Karl'

Al deze genegenheid en liefde voor de Hollandse verwant kende zeker ook een zakelijke kant. Karl Marx was zijn hele leven afhankelijk van financiële steun van anderen. En aangezien oom Lion rijk was, klopte neef regelmatig bij hem aan. Daar kwam bij dat Lion in 1838 van zijn schoonzuster Henriette het beheer had gekregen over de nalatenschap van Heinrich Marx, die dat jaar plotseling overleed. Een van de voorwaarden die Karls moeder daar echter aan had verbonden, was

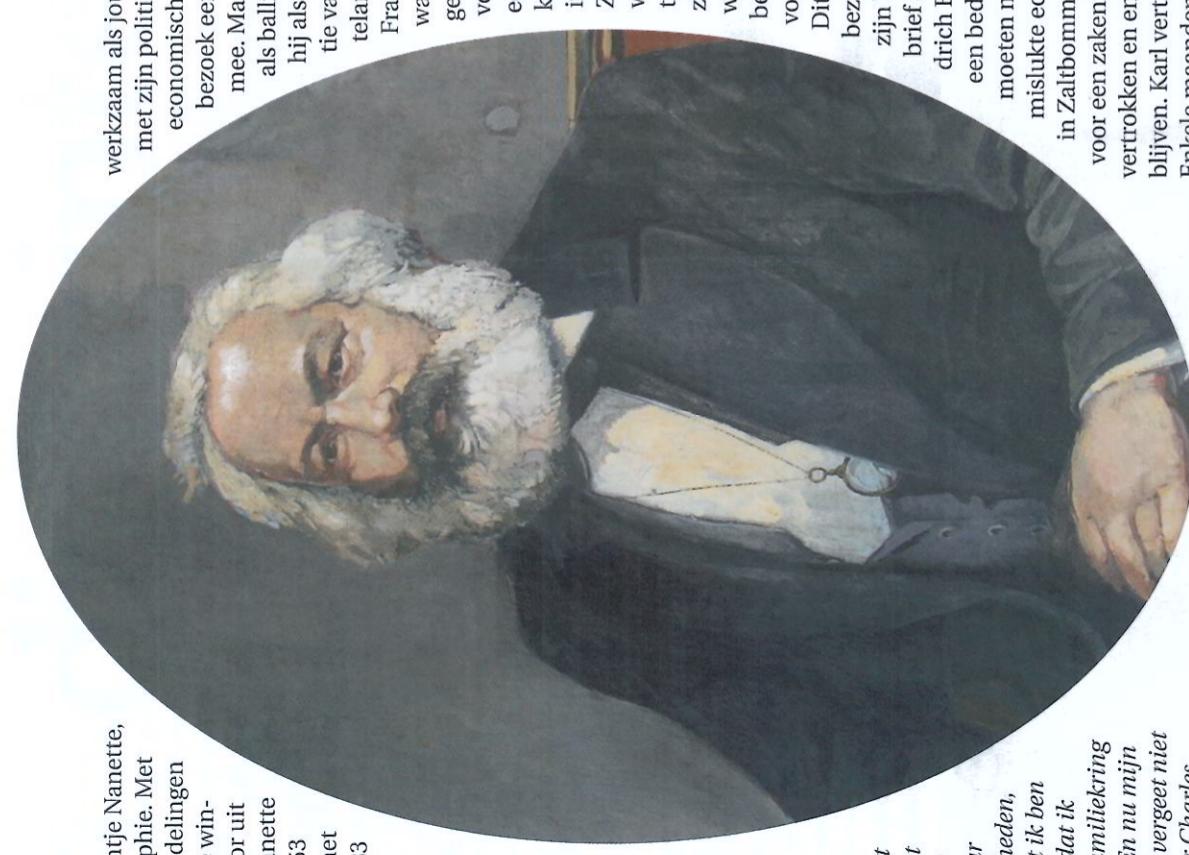
'een voorschot verstrekken van dat wat hij hoort te krijgen bij mijn dood'. Deze regeling werkte een paar jaar redelijk. Marx, in Brussel en Parijs

Trier: centrum van de wereldwijde Marxherdenking

Door middel van schilderijen, objecten en vooral geschriften wordt een poging gedaan om de denkwereld van Marx inzichtelijk te maken. In bijna elke zaal is er dan ook iets van Marx zelf te bewonderen: het manuscript van *Het Communistisch Manifest*, een bladzijde uit *Het Kapitaal*, een bladjijde uit zijn notitieboekje... Bijna al deze handschriften zijn uitgeleend door het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. 'Deze bijzondere expositie was een mooie gelegenheid om al deze schatten die bij ons in het depot liggen nu eens samen aan een groot publiek te tonen,' stelt Erik Jan Zürcher, voormalig directeur van dit instituut. In het Stadtmuseum Simeonstift ligt de nadruk meer op het leven van Marx. Aan de hand van de verschillende steden waar hij heeft gewoond en gewerkt wordt in omgekeerde chronologische volgorde het verhaal van zijn leven verteld: van Londen, via Brussel, Parijs, Keulen en Berlijn terug naar Trier. In Manchester woonde Karl nooit, maar dat deze stad toch is opgenomen, is goed te verdedigen. Het was de stad van Friedrich Engels, die onlosmakelijk met Marx verbonden was. Deze vriend, mede-ideoloog en geldschieter was zelfs bereid om in 1851 de onwettige zoon van Marx, verwekt bij zijn huishoudster, als de zijne te adopteren.

Een rondtocht langs alles wat met Marx te maken heeft in Trier, voert natuurlijk ook langs het officiële geboortehuis. Ter gelegenheid van zijn tweehonderdste geboortedag is dit museum geheel gerenoveerd en is de opstelling, die sinds 1972 niet meer was aangepast, geheel vernieuwd. Een grappig onderdeel van dit museum is de verzameling van alle vertalingen van *Het Kapitaal* – volgens het museum net zoveel als van de Bijbel. En dat zou Marx volgens rondeleider Jens Baumester dan wel weer leuk gevonden hebben.

Portret door Willi Sitte, bruikleen van de Bondrepubliek Duitsland aan Stadtmuseum Simeonstift Trier.

dat haar 'potverterende zoon Karl' kortgehouden zou worden. Lion moet Karl zijn rechtmatig erfeel in kleine porties uitbetalen en mocht hem zeker niet, zo schreef zij haar zwager in 1839,

Geld voor 'zoon Karl'

Al deze genegenheid en liefde voor de Hollandse verwant kende zeker ook een zakelijke kant. Karl Marx was zijn hele leven afhankelijk van financiële steun van anderen. En aangezien oom Lion rijk was, klopte neef regelmatig bij hem aan. Daar kwam bij dat Lion in 1838 van zijn schoonzuster Henriette het beheer had gekregen over de nalatenschap van Heinrich Marx, die dat jaar plotseling overleed. Een van de voorwaarden die Karls moeder daar echter aan had verbonden, was